

Ю.В. Малаховський, доц., канд. екон. наук, докторант
Кіровоградський національний технічний університет

Підвищення ефективності функціонування економічного комплексу регіону

Наведено характеристику чинних методів оцінки масштабів тіньової економіки, здійснено оцінку обсягів тіньової економіки суб'єктів господарювання Кіровоградської області, а також масштабів недоїмки бюджету в зв'язку з функціонуванням економіки, що безпосередньо не спостерігається, розроблено перелік заходів щодо детінізації економіки області.

тіньова економіка, податковий потенціал, ефективність регіональної економіки, методи вимірювання абсолютного розміру економічної діяльності, що безпосередньо не спостерігається

Постановка проблеми. Проблеми розвитку тіньової економіки все більше притягують пристальну увагу вчених. Це викликано цілою низкою причин, принципове значення серед яких відіграють наступні:

– сьогодні в Україні спостерігаються значні (60–65% офіційного ВВП) масштаби тіньової економіки;

– це, в свою чергу, є одним з головних пояснень того факту, чому наша держава займає невисоку позицію у світовому рейтингу за показником “рівень ВВП на одну особу”;

– визначення динаміки зміни обсягів тіньової економіки в цілому по країні має важливе значення для прийняття загальнодержавних управлінських рішень, що стосуються встановлення причин та основних напрямів формування обсягу тіньової діяльності, розробки системи заходів щодо усунення спонукальних мотивів заняття нею, дієвого скорочення обсягів та використання функціонуючого у ній виробничого та фінансового капіталу для структурної перебудови і розвитку економіки країни.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Для оцінки обсягів тіньової економіки розроблено ряд методів, на основі яких розраховується інтегральний коефіцієнт для економіки в цілому. Окремі з них дозволяють обчислювати відповідні показники за галузями. Як особливо точний, виділяють фінансовий метод [1]. Проте відповідні розрахунки було здійснено лише у масштабах національної економіки. Майже десятиріччя, яке пройшло від часу появи перших публікацій на тематику дослідження [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8] свідчить, що неповнота, уривчастість інформації, що стосується визначення виключно відносної зміни тіньової економіки і надзвичайно приблизно – її абсолютного розміру – перетворюють здійснені оцінки на неприйнятні, придатні лише для узагальненого аналізу тенденцій, а не для визначення абсолютних показників, що можуть прислужитись базою для розробки конкретних заходів щодо їх корекції.

Аналіз несистемно застосованих методів визначення обсягів тіньової економіки засвідчує наявність чітко вираженої тенденції до недооцінювання її розмірів, а також відсутність регламенту проведення відповідних розрахунків на рівні регіону (економічного району, адміністративної одиниці (області, району)) [9].

Формулюванні цілей статті. Метою наукового дослідження є формування організаційно–економічних засад оперативного виявлення і попередження тіньової діяльності суб'єктів господарювання Кіровоградської області на основі удосконалення форм спостереження і контролю за здійсненням протиправних дій.

Для досягнення поставленої мети вважається за доцільне розв'язати такі задачі:

– дати характеристику чинних методів оцінки масштабів тіньової економіки;

- здійснити оцінку обсягів тіньової економіки суб'єктів господарювання Кіровоградської області;
- оцінити масштаби недоїмки бюджету в зв'язку з функціонуванням економіки, що безпосередньо не спостерігається і розробити перелік заходів щодо детінізації економіки області.

Виклад основного матеріалу. Основні показники, що характеризують економічну діяльність підприємств і організацій області, наведено в табл. 1. Із наведених даних видно, що в Кіровоградській області добре розвинений комплекс видів економічної діяльності, які реалізують продукції (робіт, послуг) у розмірі 14,654 млрд. грн. на рік.

Таблиця 1 - Фінансово-економічна структура суб'єктів господарювання Кіровоградської області станом на 01.01.2006 р.

Суб'єкти господарювання		Одиниці виміру	Обсяги	
1		2	3	
I. Промисловий комплекс				
1.1. Кількість підприємств		один.	1045	
1.2. Обсяг промислового виробництва в діючих цінах, у тому числі:		млн. грн.	4123,1	
1.3. Структура промислового комплексу, у тому числі:		%	100,0	
добувна промисловість			5,2	
обробна промисловість, з неї	харчова та перероблення с/г продуктів		76,3	34,8
	хімічна і нафтофімічна			4,5
	виробництво інших мінеральних виробів			4,3
	металургія та оброблення металу			11,0
	машинобудування			16,4
	інші галузі		5,3	
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води			18,5	
II. Сільське господарство				
2.1. Кількість сільськогосподарських підприємств		один.	3345	
2.2. Площа сільськогосподарських угідь (на 1.01.2007 р.)		тис. га	2040,7	
2.3. Валова продукція 2006 року (у порівнянних цінах 2005 р.), у т.ч.:		млрд. грн.	3,78	
рослинництво		%	71,16	
тваринництво			28,84	
2.4. Кількість фермерських господарств		один.	2625	
III. Будівництво				
3.1. Інвестиції в основний капітал (у фактичних цінах)		млн. грн.	1776,9	
3.2. Кількість будівельних організацій, що звітували (на 1.01.2007)		один.	52	
IV. Зовнішньоекономічна діяльність				
4.1. Обсяг зовнішньої торгівлі товарами		млн. дол. США	288,4	
Усього			—“—	189,0
Експорт			—“—	99,4
Імпорт			—“—	+127,9
Баланс			—“—	
V. Торгівля і сфера послуг				
5.1. Роздрібний товарооборот (2006 р.)	у фактичних цінах	млн. грн.	2020,7	
	на одного жителя	грн.	1918,81	
5.2. Питома вага:	продовольчі товари	%	38,7	
	непродовольчі товари		61,3	
5.3. Обсяг вироблених платних послуг (2006 р.)	у фактичних цінах	млн. грн.	1620,3	
	на одного жителя	грн.	1538,6	
5.4. Кількість підприємств торгівлі:		один.	1440	
магазини			640	
підприємства громадського харчування			504	
об'єкти ресторанного господарства			78	

Продовження таблиці 1

1	2	3
VI. Сфера соціальних послуг		
6.1. Освітні заклади:	один.	
вищі навчальні заклади I–IV рівнів акредитації (на початок н/р)		21
професійно–технічні навчальні заклади		27
загальноосвітні		605
дошкільні заклади		525
6.2. Соціально–культурна сфера:		
лікарняних закладів		89
амбулаторно–поліклінічних установ		204

У структурі промислового комплексу основна питома вага в обсягах виробництва припадає на обробну промисловість (76,3 %), а також виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (18,5 %).

Аналіз промислових підприємств за формами власності свідчить про інтенсивні процеси приватизації державної власності в області.

Сільськогосподарський сектор економіки області спеціалізується, в основному, у сфері рослинництва, на базі якого забезпечується 71,16 % обсягів валової продукції галузі. За роки перебудови в сільськогосподарському секторі відбулися кардинальні зміни у структурі власності та суб'єктів господарювання. На теперішній час функціонує понад 2625 фермерських господарств, створено мережу ринкової інфраструктури з обслуговування агропромислового ринку.

Структурні зміни в економіці області за період переходу до ринкової системи господарювання негативно вплинули на зайнятість населення, що можна вважати об'єктивним фактором для розвитку тіньової економічної діяльності. Достатньо зазначити, що за період лише з 1999 до 2005 року кількість населення, зайнятого в усіх сферах економічної діяльності, скоротилась на 2,4% (із 455,6 до 444,5 тис. осіб).

Аналіз причин зниження зайнятості населення області показав, що основними з них є наступні:

- несприятлива демографічна ситуація (за період 1995–2006 рр. чисельність наявного населення області скоротилося на 175,4 тис. осіб (із 1236,2 до 1060,8 тис. осіб));

- наростання міграційних процесів. При цьому, значна кількість населення виїжджає за межі області в пошуках місця праці. Як правило, облік таких міграційних процесів здійснюється епізодично, що також сприяє розвитку тіньової економічної діяльності;

- зміни у структурі продукції, що виробляється підприємствами області;

- скорочення кількості робочих місць на великих державних підприємствах та підприємствах із колективною формою власності тощо.

Слід констатувати, що при загальній негативній тенденції скорочення чисельності зайнятих в економіці області у сфері малого бізнесу спостерігаються позитивні процеси наростання чисельності зайнятих і збільшення обсягів виробленої продукції. За досліджуваний період чисельність працюючих на малих підприємствах збільшилась і сягала на початок 2006 року 35021 осіб.

Виявлені вище галузеві та регіональні особливості розвитку економіки Кіровоградської області були прийняті за основу при дослідженні процесів тіньової економічної діяльності.

Наявність тіньової економічної діяльності в області досліджувалась на базі використання комплексного підходу, сутність якого полягала в застосуванні сукупності прямих і опосередкованих методів аналізу.

Рівень тіньового сектору при використанні фінансового методу обчислено за формулою:

$$T = \Delta DB_t^T / DB_0,$$

де ΔDB_t^T – зміна частки доданої вартості у доході підприємств поточного року (2006) до базового (2005) року за рахунок чинника приховування доходів;

DB_0 – частка доданої вартості в базовому році.

Чинник визначено як різницю між загальною зміною частки доданої вартості (ΔDB_t) та її зміною за рахунок об'єктивних чинників виробництва (ΔDB_t^I):
 $\Delta DB_t^T = \Delta DB_t - \Delta DB_t^I$.

До зазначених об'єктивних чинників належать цінові коливання (i_u), динаміка масштабів виробництва (i_m) і знос основних фондів (i_ϕ).

Вплив цих чинників розраховано за формулою:

$$\Delta DB_t^I = \Pi_{t-1} \times (1 - i_u \times i_m \times i_\phi),$$

де Π – частка проміжного споживання у валовому доході за попередній (базовий) період.

Розрахунок рівня тінізації виконано за етапами, на яких було обчислено: коефіцієнт співвідношення вхідних–вихідних цін для окремих кодів економічної діяльності (КВЕД); вплив зміни масштабів виробництва; вплив технологічного чинника; частку прихованої доданої вартості за рахунок тіньової діяльності.

Розрахунок коефіцієнта співвідношення вхідних–вихідних цін здійснено за формулою:

$$i_u = i_{вх} / i_{вих},$$

де $i_{вх}, i_{вих}$ – індекси вхідних і вихідних цін галузі (грудень до грудня).

Вплив зміни масштабів виробництва на структуру доходів обчислено з урахуванням частки умовно–постійних витрат (a) у собівартості продукції за формулою

$$I_m = (a + I_\phi) / (a + 1),$$

де I_ϕ – індекс виробництва за період.

Зміну частки проміжних витрат у валовому доході за рахунок впливу технологічного чинника I_ϕ було прийнято такою, що дорівнює:

$$I_a = 1 + \beta \times V_M \times \Delta K_z,$$

де ΔK_z – зміна коефіцієнта зносу ОЗ між базовим і поточним роком;

β – технологічний коефіцієнт, який характеризує збільшення витрат на ремонт і експлуатацію устаткування залежно від його зносу (експертна оцінка);

V_M – питома вага машин і устаткування в ОЗ галузі.

Обсяг прихованих доходів було прирівняно до дорахунку валової доданої вартості.

Метод стійких взаємозв'язків заснований на обліку взаємозв'язку між офіційним ВВП і деякою змінною (наприклад, споживанням електроенергії), пов'язаною з більшістю галузей економіки. Метод оцінки тіньового ВВП за ознакою споживання електроенергії реалізовано при допущенні про наявність даних про обсяги тіньової економіки на початок досліджуваного періоду. Відхилення визначеного на основі споживання електроенергії обсягу ВВП від офіційного прийнято за оцінку тіньової економіки. Використання методу, заснованого на споживанні електроенергії для оцінки сукупної економічної діяльності, зумовлено тим, що в промислово розвинених країнах спостерігається доволі щільний взаємозв'язок між показниками зростання ВВП і споживання електроенергії. Еластичність споживання електроенергії до зміни ВВП, як

правило, близька до одиниці, тобто зростання ВВП на 1% зумовлює збільшення обсягу споживання електроенергії також на 1%. Ці припущення було враховано при проведенні розрахунків (табл. 1).

Таблиця 2 - Зведений розрахунок рівня тінізації доходів за КВЕД 2006 року по Кіровоградській області

Код КВЕД	Рівень тінізації	
	фінансовий метод	електричний метод
A	45,629	76,8
B	10	70
C, D	10	81,1
E	10	10
F	53,843	×
G	87,768	×
H	73,518	58,6
I	×	×
J	×	×
K	×	×
L	×	×
M	×	×
N	×	×
O	×	×
Разом	×	50,1

Аналіз роботи по наповнюваності місцевого бюджету області 2006 року, що проводився паралельно з обчисленням рівня тінізації діяльності у реальному секторі виробництва, дає змогу стверджувати:

– лише за рахунок незначного скорочення рівня податкомісткості кожної гривні валового доходу у порівнянні з 2005 роком у області недоотримано 3161,87 тис. грн. місцевих податків, у т.ч.:

– податків з доходів фізичних осіб – 495,51 тис. грн.;

– плати за землю – 1852,24 тис. грн.;

– інших місцевих податків та зборів – 814,12 тис. грн.;

– за рахунок обчисленої за різними методами неоподаткованої тіньової діяльності у 2006 році недоотримано до обласного бюджету місцевих податків:

– від галузі сільського господарства, мисливства та лісового господарства – від 25703,5 тис. грн. до 43290,1 тис. грн.;

– рибного господарства – 301,7 тис. грн.;

– добувної та обробної промисловості – 58979,5 тис. грн.;

– галузі виробництва та розподілення електроенергії, газу та води – 329,0 тис. грн.;

– будівництва – 7171,2 тис. грн.;

– оптової та роздрібної торгівлі – 15510,2 тис. грн.;

– готельного та ресторанного господарства – від 780,2 тис. грн. до 920,6 тис. грн.

Разом це склало від 108780,5 тис. грн. до 126507,5 тис. грн. або від 46,15 до 53,67 відсотків суми місцевих податків, що було зібрано у області у 2006 році.

Аналіз роботи по збиранню у 2006 році в області податків, що формують державний бюджет, який проводився паралельно з обчисленням рівня тінізації діяльності у реальному секторі виробництва, дає змогу стверджувати:

– за рахунок незначного скорочення рівня податкомісткості кожної гривні валового доходу у порівнянні з 2005 роком у області недоотримано 48514,82 тис. грн. податків, що формують державний бюджет, у т.ч.:

- податку на прибуток – 5200,1 тис. грн.;
- податку на додану вартість – 29495,7 тис. грн.;
- акцизного збору – 8376,2 тис. грн.;
- інших податків – 5442,85 тис. грн.;
- за рахунок обчисленої за різними методами неоподаткованої тіньової діяльності у 2006 році недоотримано податків, що спрямовуються на формування державного бюджету:

- від галузі сільського господарства, мисливства та лісового господарства – від 14939,94 тис. грн. до 23210,84 тис. грн.;
- рибного господарства – 380,48 тис. грн.;
- добувної та обробної промисловості – 102854,02 тис. грн.;
- будівництва – 12089,5 тис. грн.;
- оптової та роздрібної торгівлі – 63125,97 тис. грн.;
- готельного та ресторанного господарства – від 1998,42 тис. грн. до 2357,52 тис. грн.

Разом це склало від 195388,33 тис. грн. до 204018,33 тис. грн. або від 67,08 до 70,04 відсотків суми податків, що було зібрано у області у 2006 році.

Висновки. З метою реалізації заходів детінізації економіки Кіровоградської області і нарощування її податкового потенціалу вважаємо за необхідне:

1. Посилити контроль за роботою збиткових підприємств. З цією метою створити обласну та міські (районні) координаційні ради із числа працівників податкових та правоохоронних органів, органів статистики, інших фінансових структур, які б за участі залучених фахівців проводили перевірку правильності фінансової звітності цих підприємств та відповідність її обставинам реальної діяльності.

2. Знизити податковий тиск на суб'єктів підприємницької діяльності. Потужний податковий прес не тільки не збільшує надходжень до бюджету, але й заганняє “у тінь” потенційних платників податків. Зокрема, частка податку на прибуток підприємств й організацій в Україні є в 3 рази більшою у порівнянні з США та Великою Британією, більш як у 4 рази – порівняно зі Швецією, та майже в 10 разів – порівняно з Німеччиною.

3. Тіньова економіка в Україні є наслідком диспропорцій у оплаті праці та її оподаткуванні, низької заробітної плати та високих податків на фонд оплати праці. Ось чому для зменшення тіньової складової необхідно ліквідувати диспропорції в оплаті праці та ввести диференційоване оподаткування.

4. Створити належні економічні та правові умови для ефективного функціонування підприємств всіх форм власності, вжити протекціоністських заходів щодо малого бізнесу, поставити його в правові рамки, оскільки сьогодні саме він активно “підживлює” тіньовий сектор економіки.

5. Податкова політика повинна створювати сприятливий інвестиційний клімат для залучення інвестицій. Оптимальні податкові ставки з одночасним укріпленням податкової дисципліни – першочергові заходи щодо легалізації тіньової економіки.

6. Запровадити “прозору” систему конкурсів, тендерів при отриманні замовлень, аукціонів на конкурсній основі при проведенні приватизації об'єктів тощо.

7. Встановити строгий контроль за проходженням грошових потоків (перш за все, бюджетних), для того, щоб виключити їх “прокручування” через комерційні банки.

8. Запровадити дієві форми і методи виявлення сумнівних експортних операцій з метою недопущення фактів незаконного відшкодування з бюджету ПДВ.

9. Посилити контроль з легалізації господарської діяльності безприбуткових підприємств та залучення до сплати податків суб'єктів господарської діяльності, які звітують про відсутність об'єкта оподаткування. З цією метою здійснити розрахунок

окремих положень Державного комітету статистики України “Методичні положення обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається”, затверджених наказом Держкомстату України від 31.12. 2004 року № 680.

10. Здійснити камеральні перевірки з метою підвищення податкового навантаження підприємств, які декларують значні суми валових доходів та незначні суми податкових зобов’язань, перш за все, підприємств роздрібної торгівлі.

11. Посилити контроль руху грошових коштів і товарних потоків суб’єктів підприємницької діяльності, які мають заборгованість перед бюджетом та застосовувати практику адміністративних арештів їх активів, примусового вилучення готівки з метою погашення податкового боргу.

Список літератури

1. Методика розрахунку обсягів тіньової економіки. Затверджено наказом Міністерства економіки України 27.06.2006 р. № 222, зареєстровано в міністерстві юстиції України 14.07.2006 р. за № 833/12707.
2. В. Бородюк, О. Турчинов, Т. Приходько. Методи розрахунку обсягів тіньової економіки. Економіка України, № 5 (426), 1997. – С. 41–53.
3. Бородюк В.М., Турчинов О.В. Тіньова економіка. Аналітичний звіт. Міжнародний центр перспективних досліджень. Проект “Country Economic Memorandum”. К.: 1998.
4. Рамки для измерения неучтенной экономической деятельности в странах с переходной экономикой. Организация экономического сотрудничества и развития. Париж, 1997.
5. О. Шевчук. Підходи до обчислення “тіньової” економіки в аграрному секторі України. Статистика України. – №3, 1998. – С. 20–23.
6. Методика визначення обсягів незареєстрованої економічної діяльності в сільському господарстві (тваринництво), загальний звіт НДІ статистики Держкомстату України за 2001 р.
7. Методические указания по определению объема продукции сельского хозяйства в неформальном секторе и скрытого производства. Госкомстат России, 1996.
8. Москвін О., Люсіна Н. Класифікація видів економічної діяльності в системі таблиць “витрати – випуск” // Статистика України. – 1999. – №2. – С. 51–53.
9. Розробка та обґрунтування заходів по детінізації економіки спрямованих на виявлення резервів нарощування податкового потенціалу Кіровоградської області. Звіт з науково – дослідної роботи. № держреєстрації 0208U004095, Кіровоград: КНТУ. – 2007.